

ՄԱՍԵԱՅԻՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ

ԿԵՆՅԱՂՕԳՈՒՏ ԲԱՆՔ

ԱԶԳՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՀԱՌԱՏՔ:

Ամեն տեղ եւ ամեն ժամանակ տեսնուած է քեզ որ կրօնական խնդիրներ՝ կոխներ ու երկպառակութիւններ պակաս չեն, անոնց մէջ շատ ամուսնացեալ խօսքեր կը լսուի քեզ «Ազգութիւնն ուրիշ բան է, հաւատքը կամ աստուածապաշտութիւնն ուրիշ բան է:» Հարկ չէ ըսել քեզ այս խօսքս ըսողներն ալ այն ազգաց մէջ առեղծ անոնք են որ մեկ կողմանէ կրօնական բոյստութիւն կը պահանջեն՝ քեզ իրենց եւ քեզ ուրիշներու համար, մեկ կողմանէ ալ չեն ուզեր որ անով ուրիշներուն առջեւ ազգութեան երեւնան:

Խօսքին ճշմարիտ ըլլալուն ամենեւին տարակոյս չկայ. վասն զի յայտնի է քեզ ազգի մը մէջ յիսուն վաքսուն տեսակ կրօնքի կամ աստուածապաշտութեան տեղ մարդիկ կրնան ըլլալ՝ առանց իրենց ազգութենէն ելլելու, ինչպէս որ կը տեսնենք

Բ. ՏԱՐԻ. — ԱՊՐԻԼ, 1856.

զանազան ազգաց՝ եւ մանաւանդ Անգղիացւոց, քիչ մըն ալ Գերմանացւոց ու Գաղղիացւոց մէջ: Սակայն այսպիսի խօսքի մը ըստ ինքեան ճշմարիտ ըլլալը բաւական չէ. պէտք է քննել քեզ անոր գործադրութիւնն ալ կարելի է քեզ անհնարին, դիւրին է քեզ դժուար, օգտակար է քեզ վնասակար՝ այս կամ այն ազգին ներկայ վիճակին ու այլ եւ այլ հանգամանացը նայելով. ուստի արժան կը համարինք քանի մը խօսքով երկու խորհրդածութիւն ընել հոս՝ նոյն առաւին գործադրութեանը վրայ:

Առաջինը այս է քեզ արդեօք այն առաւը, այսինքն քեզ «Ազգութիւնն ուրիշ բան է, աստուածապաշտութիւնն ուրիշ բան» կը յարմարի ըստ ամենայնի արեւելեան ազգերուն ընդհանրապէս՝ իրենց այժմու վիճակին նայելով: Երկրորդն ալ

այս բէ արդեօք այն առածին գործադրութեանը համար աշխատիլը՝ մասնաւորապէս մեր ազգին ամբողջութեանը կամ գոյութեանը օգտակար էր քէ վնասակար :

Առաջին մասին լուծմունքը շատ դիւրին կերեւեալ մեզի՝ իբրեւ ամենուն ալ ծանօթ բան : Արեւելեան ազգաց մէջ, մանաւանդ քանի որ մանմէտականք զօրացան ու տիրեցին Ասիոյ մէկ մասին, այլ եւ այլ ժողովրդոց ազգութիւնն ու կրօնը գրեթէ մի եւ նոյն բանը սեպուած են. եւ սովորութիւն եղեր է այս ազգը այն ազգէն իր հաւատքովը գանազանել՝ քան քէ լեզուով եւ ուրիշ նշաններով : Իրաւ է որ Տաճկաստանի քաղաքակրթութեանը հիմնադիր սուլտան Մանմուտ արքայն ըսեր էր յայտնապէս քէ ինքը իր ամէն հպատակներն ալ ամէն իրաւանց եւ ամէն բանի կողմանէ հաւասար կրհամարի, եւ մէկուն տաճիկ ըլլալը մզկէթին մէջ միայն կուգէ հասկընալ, մէկալին քրիստոնէութիւնը եկեղեցւոյն մէջ, երրորդին հրեութիւնը ժողովարանին (սինովային) մէջ. իրաւ է որ իր վեհափառ յաջորդն ու որդին ալ իւր հօրը փափաքը կատարել կըջանայ խոհական օրէնսդրութիւններով. բայց այնպիսի հնազնայ եւ արմատացեալ սովորութեանց դէմ կոուիլը ամենագովելի քաջութիւն ճանչնալով ալ եւ վերջապէս արդարութեան յաղթող գտնուելուն հաստատուն յոյս ունենալով հանդերձ ալ, կրնանք ըսել քէ երկար ժամանակի կարօտ է արեւելեան ազգաց հասկըցընելը քէ ազգութիւնն ուրիշ բան է, հաւատքը ուրիշ բան : Ուստի մեզի կերեւեալ քէ տակաւին շատ տարիներ, նոյն իսկ Տաճկները՝ ազգով կամ սերնդեամբ ինչ ալ ըլլան՝ իրենք զիրենք ու մէկզմէկ միասին կամ միասնական պիտի անուանեն, այսինքն ուղղանաւաթ, քէ Թուրք ըլլան քէ Թաքար, քէ Արաբացի քէ Պարսիկ, քէ Քիւրտ եւ քէ Թիւրքմէն : Նմանապէս շատ Յոյներ *խրիսթիանոս* (քրիստոնեայ) կամ *օրթօտօքսոս* (ուղղադաւան) անուններով պիտի յիշեն քէ իրենք զիրենք եւ քէ ուրիշ յունադաւան ազգերը, փոխանակ ըսելու *էլլինոս* կամ *կրէթօս*, ուստի, պուղար, սրբի, եւ այլն : Գարձնալ, շատ արեւելցի քրիստոնէաներ, փոխանակ ինչ ազգէ ըլլալին ըսելու՝ ինչ դաւանանքէ ըլլալին պիտի ըսեն, այսինքն քէ *քաթոլիկ* ենք (իբրեւ Հռովմայ պապին անմիջապէս հնազանդող) : Մինչեւ մեր ազգին ռախկներուն մէջ ալ դեռ շատ մարդիկ պիտի գտնուին որ կարծելով քէ *հայ* անունը հաւատքին անունն է, օտարազգի մարդու մը քրիստոնեայ ըլլալը

իմանալու համար պիտի հարցընեն քէ *հայ է :*

Այս ալ եւ այլ ժողովրդոց՝ ազգութեանը տեղ հաւատքը յիշելու եւ իրարմէ անով զատելու սովորութիւնը վերցունելու տեղ՝ աւելի ալ կրհաստատուի քանի որ Յամանեան տէրութեան մէջ ամէն մէկ ազգի գլուխ՝ իր կրօնական առաջնորդը միայն ճանչցուած է, ինչպէս որ յայտնի է :

Ապա ուրեմն այն առածը քէ « Ազգութիւնն ուրիշ բան է՝ հաւատքը կամ աստուածապաշտութիւնը ուրիշ բան » արեւելեան ազգաց հասկըցընելը դեռ շատ ժամանակի կարօտ է : Այս բանս այնչափ ալ ստոյգ է որ արեւելցի քրիստոնեայ կարդացողին մէկը օր մը մեր առջեւ տաք տաք կըվիճէր ուրիշ քրիստոնէի մը հետ ու կըպնդէր քէ Տաճիկը քրիստոնեայ չկրնար ըլլալ : Գիմացիներ օտքը գետինը գարնելով կըկանչէր քէ ուզէ նէ ինչո՞ւ պիտի չըլլայ. իսկ մէկալը վրայ կըբերէր քէ վասն զի տաճիկ ըսելն ու քրիստոնեայ ըսելը հակասութիւն է : Կոխը բըննալիք չունէր՝ քէ որ մտիկ ընողներէն մէկը մէջ ջմտներ ու ջրսեր երկուքին ալ քէ երկուքնիդ ալ իրաւունք ունիք, կոխ մընէք. հրամանքդ որ կըպնդես քէ Տաճիկը քրիստոնեայ չըլլար՝ անշուշտ միտքդ դրած ես որ քրիստոնեայ չըլլար՝ քանի որ տաճկութիւնը այսինքն տաճկական կամ մանմէտական հաւատքը չբողո՞ւ. այնպէս է քէ չէ : — Այո : — Ուրեմն հրամանքդ տաճիկ ըսելով մանմէտական կրհասկընաս : — Այո : — Ուրեմն իրաւունք ունիս ըսելու քէ տաճիկը տաճիկ մնալով՝ քրիստոնեայ չկրնար ըլլալ : — Իսկ հրամանքդ որ կըհարցընես քէ Տաճիկ մը ուզէ նէ ինչո՞ւ պիտի չկարենայ քրիստոնեայ ըլլալ, անշուշտ միտքդ դրած ես քէ տաճիկ ըսելով՝ ազգ մը կամ քանի մը ազգեր հասկընալու է. զոր օրինակ Թուրք, Արաբացի, եւ այլն : — Ի հարկէ : — Եւ որովհետեւ համոզուած ես քէ մարդս կրնայ հաւատքը փոխել՝ առանց ազգութիւնը փոխելու, կըպնդես քէ Տաճիկն ալ քէ որ ուզէ՝ կրնայ քրիստոնեայ ըլլալ : — Այո : — Ուրեմն հրամանքդ ալ իրաւունք ունիս :

Դանք մեր առաջաբերական երկրորդ մասին. այսինքն անոնք քէ մեր ազգին ամբողջութեանը կամ նաեւ այժմու գոյութեանը օգտակար է քէ վնասակար՝ այն վերոգրեալ առածին գործադրութեանն ետեւէ ըլլալը. այսինքն « Ազգութիւնն ուրիշ բան է՝ հաւատքը ուրիշ բան » ըսելով՝ ամէն տեսակ հաւատքի մէջերնիս մտնելուն *ծոյլատուածին տալ* միայն չէ (որ առաջնորդաց խոնհմութեանը գործն է), հապա նաեւ ինչ եւ իցէ կերպով

օգնել ու գրդելը : Այն դժուարին խնդրոյն վրայ մեր կարծիքն այս է քէ առ այժմ, եւ մեր ազգին հիմակուան վիճակին նախելով, առածին գործադրութեանը ետեւէ ըլլալը անխոհեմութիւն ու մեծապէս վնասակար գործողութիւն է . եւ մենք հոս հաւատք ըսելով՝ մասնատրապէս կրնասկընանք ոչ միայն ներքին համոզումն մտաց, այլ եւ հաւատոյ արտաքին երևոյթները՝ աստուածաշարժութեան հանդէսներով ու զանազան արարողութիւններով . անոր համար ալ աստուածաշարժութիւն կըսենք մէկ խօսքով : Եւ այս մեր կարծեացը անժխտելի ազացոյց ունինք բազմադարեան փորձառութիւնը : Վասն զի մեր Հայոց ազգը աստեւով տասներեք միլիոն է եղեր, եւ յետոյ անքիւ եւ անհամար փորձանքներ, կտորածներ, գաղթականութիւններ, զերութիւններ կրելով ալ զոնէ չորս միլիոն մնացեր է . այս չորս միլիոն Հայոց ալ ազգութիւնը ինչով պահուեր է : Լեզուովն արդեօք . — բայց ամեն մարդ ալ զիտէ որ զեր մէկ միլիոնին լեզուն տաճկերէն է, կէս միլիոնին ալ գրեթէ ուրիշ ամեն լեզու՝ բաց ի հայերէնէ : Սեպհական օրէնքներով . — բայց այնպիսի հայկական օրէնքներ տեղ մը տեսնուած չեն : Ինքնիշխան կառավարութեամբ արդեօք . — բայց ինքնիշխանութեան շուքը անգամ մնացեր է մեր ազ-

գին վրայ՝ հինգ վեց հարիւր տարիէ ի վեր : Ապա ուրեմնու հաւատոյ ձեւնու արարողութիւններն են որ Հայոց ազգութիւնը ամբողջ ալ չըլլայ նէ զոնէ անկորուստ պահեր են մինչեւ հիմա : Իսկ ո՛ր որ ասոնցմէ հետանալով Հայք օտար ազգաց արարողութիւններուն հետեւեր են՝ ազգութիւնին ալ բոլորովին կորսուեր է, քերեւս առանց իսկ իրենց ուզելուն . ինչպէս փոքր Ասիոյ Հայ-հոռոմ ըստածները, Զմիւռնիոյ Զանկեցիները, նմանապէս Լեհաստանի, Մաճառստանի, Իտալիոյ եւ ուրիշ երկիրներու Հայերը :

Ապա ուրեմն խօսքերնիս կըվերջացընենք ըսելով որ քեպեա եւ մենք ալ ամենաշմարիտ կըճանչնանք այս առածը քէ « Ազգութիւնն ուրիշ բան է, աստուածաշարժութիւնն ուրիշ բան, » բայց որովհետեւ մեր ազգը հիմակուան ժամանակս իր հաւատքին ու աստուածաշարժութեանը արարողութիւններէն ի զատ ազգային հոգւոյ նեցուկ մը եւ ներքին միութեան կապ մը չունի, ամենամիասնակար բան է՝ իրեն այս նեցուկը՝ այս ներքին միութեան կապը վերցընելը : — Այս կարեւոր նիւքը, քէ որ հարկ ըլլայ, պատրաստ ենք աւելի ընդարձակ ապացոյցներով ու տեղեկութեամբք հաստատելու :

ԴԵՐԲԵՆԵԼ ԴԱՍԱԽՈՍԱԽՈՒԹԻՒՆ ԶՄԱՏՆԱԳՐՈՒԹԵՆԷ .

Զրուցարարութիւն առաջին :

Պարոն Լամարքիին « Դիւրընտել Դասախօսութիւն զՄատենագրութենէ » անունով նոր գրուածքը ծանուցանելու ատեն խոստացանք որ Ամսաբերքիս մէջ երբեմն երբեմն անոր հատուածները հրատարակենք ի հմտութիւն եւ ի գուարճութիւն ընթերցողաց : Այն քաղցրախօս բանաստեղծին՝ այն վսեմախօս ճարտասանին ըսելը միայն՝ քէ այսպիսի նիւքի մը վրայ գրելու միտք ունի, անհամար անձանց պատկառօտ ու եռանդուն հետաքրքրութիւնը շարժեց որ ժամ մը առաջ տեսնեն գրուածքը . տեսան սկիզբը, եւ հիացան զմայլեցան : Եւ իրաւունք ունին, բայց քէ ինչո՞ւ համար՝ կարճ խօսքով հասկըցընելը դժուար է . բաւական սեպուի ժիւլ-ժանէն անունով սրամիտ քննարանին զանազան գովատներուն մէջէն այս

խօսքը . « Մեր դարուն մեծ բանաստեղծը՝ մեծ-« անուն հեղինակը այս օրերս քանի մը երես « բան գրեց այնպիսի տխուր ոճով, այնպիսի « զմայլական խօսքերով որ ասանկ սրտաշարժ « գրուածք քերեւս մինչեւ հիմա հանած չուներ : » Կըրողունք ուրիշ ասոր նման գաղղիացի բանասերներուն ըրած զովասանքները . միայն մեր ընթերցողաց սիրտը ուրիշ կողմանէ ալ բունդ հանելու, կամ մեր սրտին ցնձալից քրքումունքը իրենց ալ հաղորդելու մտքով կիմացընենք անա որ Պարոն Լամարքին մտաղիւր սիրով խոստացաւ մեզի բանիւ եւ գրով՝ որ մեր հայկական մատենագրութեան հարստութեանցն ու գեղեցկութեանցը վրայ ալ խօսի . մենք ալ իրբեւ ազգային ականավաճառք՝ խօսք տուինք որ իր բախանցող